

Geografické špecifiká Kostolianskej kotliny

Magdaléna NEMČÍKOVÁ (HASPROVÁ)

Abstract: Contribution deals with lesser-known basin in the Tribeč mountains - "Kostolianska basin". We characterize development potential of this area. Basin has within the framework of mountains Tribeč attractive natural potential. It is also well-known for the oldest sacral building in Slovakia.

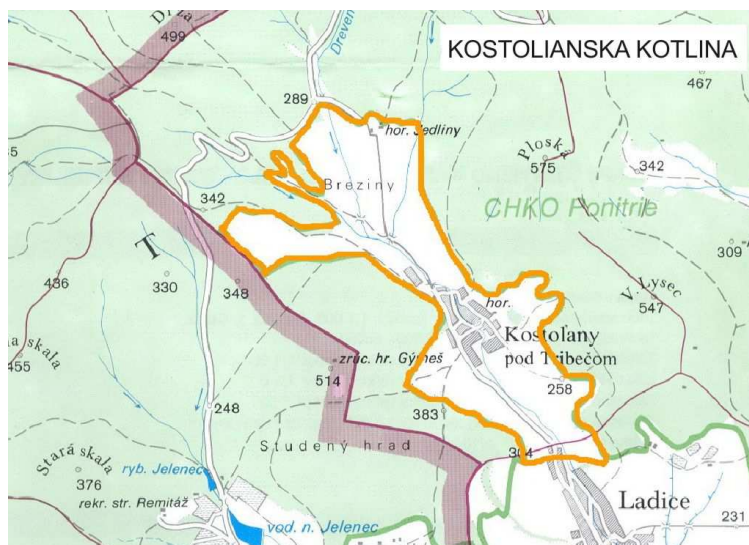
Key words: natural potential, Kostolianska basin, Tribeč Mts.,

Úvod

Jednou z menej známych „malých“ kotlín Slovenska je i **Kostolianska kotlina**, ktorá sa nachádza na juhovýchodnom úpätí pohoria Tribeč. Z hľadiska územnosprávneho členenia môžeme kotlinu lokalizovať do Nitrianskeho kraja, do okresu Zlaté Moravce. Rozprestiera sa z prevažnej časti v katastrálnom území obce Kostolany pod Tribečom a len JV okrajovú časť zaraďujeme do katastra obce Ladice (Obr.1). Kotlina je zaujímavá nielen svojim prírodným potenciálom, ale aj jednou z najstarších sakrálnych stavieb Slovenska – kostolom sv. Juraja.

Prírodný potenciál kotliny

Kostolianska kotlina je geomorfologickou zníženinou podcelku Jelenec v pohorí **Tribeč**. Z juhovýchodnej strany ju ohraničuje Žitavská pahorkatina, zo severu Zlatnianske predhorie (súčasť podcelku Veľký Tribeč), z východu a západu podcelok Jelenec. Kotlina je tektonického pôvodu a jej centrálnu časť (povodie potoka Drevenica) vyplňajú holocénne fluvialne a pleistocénno-holocénne deluviálne sedimenty. SZ okraje Kostolianskej kotliny vyplňajú stredozrnité a hrubozrnité biotitické granodiority až tonality. Na okrajoch kotliny JV od intravilánu obce Kostolany pod Tribečom vystupujú na povrch mezozoické sedimenty lúžňanského súvrstvia (sivé, ružové až biele kremenné pieskovce a kremence). Celá kotlina sa vyznačuje stredne členitým pahorkatinným reliéfom, ktorý je zo západu (Dúň 513,8 m n.m.) a z východu (Ploská 576,8 m n.m., Veľký Lysec 546,9 m n.m.) obklopený silne členitými vrchovinami. Z hľadiska základných typov eróznou-denudačného reliéfu vyčleňujeme v Kostolianskej kotlině reliéf eróznych brázd, ktorý je na J a JV svahoch Tribeča ojedinelý.

Obr.1. Poloha Kostolianskej kotliny v pohorí Tribeč

V rámci klimatickej charakteristiky patrí územie kotliny do dvoch okrskov mierne teplej oblasti: JV – nižšie položená časť kotliny do okrsku mierne teplého, vlhkého, s miernou zimou a SZ – vyššie položená časť kotliny do okrsku mierne teplého, mierne vlhkého. Priemerná ročná teplota je v kotline 8°C a spadne tu priemerne 650 mm zrážok ročne. Hydrogeografickou osou územia je **potok Drevenica** – pravostranný prítok Žitavy. Na hornom toku má Drevenica vďaka reliéfu Kostolianskej kotliny vejárovitě povodie. Pramení na J svahoch Veľkého Tribeča, v lokalite Čerešňové vršky, v nadmorskej výške cca 545 m n.m. Drevenica má dažďovo-snehový režim odtoku (s maximom v marci a s minimom v septembri).

Na podložie kotliny sa viažu najmä kambizeme pseudoglejové nasýtené, vo východnej časti lokálne rendziny a kambizeme rendzinové na zásaditom podloží a podzoly modálne na kyslom podloží. Z pôdných druhov tu dominuje hlinitá pôda, na západe stredne kamenitá (Hrnciarová, T., 2002). Pôvodne karpatské dubovo-hrabové lesy (*Carici pilosae-Carpinetum*) a dubové a cerovo-dubové lesy (*Quercetum petraeae-cerris*) boli takmer v celej kotline odstránené. Aj z tohto dôvodu môžeme konštatovať, že v Kostolianskej kotline dominujú druhotné biocenózy (spoločenstvá polí, lúk a ľudských sídel).

Najhodnotnejšou z pohľadu ochrany prírody je lokalita Kostolianske lúky. Toto chránené územie patrí v rámci národnej sústavy chránených území (CHÚ) do kategórie chránený areál a v rámci európskej sústavy CHÚ – NATURA 2000 do kategórie územie európskeho významu. CHÚ **Kostolianske lúky** sa rozprestiera na ploche 4,2 ha 600 m SV od Kostola sv. Juraja v obci Kostolany pod Tribečom. Dôvodom ochrany sú najmä dva biotopy: suchomilné travinno-bylinné a krovinné porasty na vápniťom podloží (výskyt druhov z čeľade vstavačovitých (Orchidaceae)) a biotop xerothermných krovín. Travinno-bylinné porasty so solitérnymi stromov prechádzajú na JZ plynule do sádov a viníc čiastočne neobhospodarovaných. Na SV okraji lokality postupuje najrýchlejšie prirodzená sukcesia krov a stromov, avšak zarastanie nie je v takom rozsahu, aby bol predmet ochrany ohrozený. Na niektorých miestach prevláda smlz kroviskový (*Calamagrostis epigeios*), ktorý v prípade väčšieho rozšírenia môže vytlačiť ostatné druhy. Preto pre zachovanie predmetu ochrany bude potrebné sledovať a potláčať prirodzenú sukcesiu a tiež progresiu smlzu kosením a pílením (<http://www.sopsr.sk/natura/index1.php?p=4&sec=5&kod=SKUEV0132>). V bezprostrednej blízkosti kotliny a ostatných geomorfologických jednotiek Tribeča sa nachádzajú viaceré CHÚ (Chránená krajinná oblasť Ponitrie, Chránený areál Jelenská gaštanica, Územie európskeho významu Gýmeš, Navrhované chránené vtáčie územie Tribeč), ktorých prítomnosť pozitívne vplyva na celkové hodnotenie krajinného potenciálu Kostolianskej kotliny.

Historický vývoj územia

Prvá písomná zmienka z tohto územia pochádza z roku 1113. V zoborskej listine sa uvádza: „hranicou Kostolian (Costelan) je dolina, hranicou zo strany podhradských Kostolian je riečka Drevenica...“ (http://www.zitava.sk/zitava/zitava.php?page_id=turistika_kostoly_tribec). Viaceré archeologické výskumy a nálezy na tomto území potvrdzujú intenzívne osídlenie údolia potoka Drevenica už v praveku. Viaceré pohrebiská ako aj miestne názvy dokazujú kontinuálne osídlenie aj vo veľkomoravskom a veľkomoravskom období.

Najstaršou zachovalou sakrálnou stavbou celej kotliny ako aj jednou z najstarších stavieb tohto typu na Slovensku je **Kostol sv. Juraja v Kostolanoch pod Tribečom**. Archeológovia predpokladajú, že kostol vznikol oveľa skôr ako v 11. storočí (<http://www.obnova.sk/modules.php?name=clanky&file=clanok&sid=2004>). V roku 1253 po ničivom tatárskom vpáde sa kostol ako i obec Kostolany pod Tribečom (v tom období rozdelená na dve časti) stávajú na dlhé obdobie majetkom rodu Forgáčovcov, majiteľov Gýmešského panstva (Rakovský, Š., 1969). V 13. storočí bol predrománsky pôvodne jednolodový kostol s pravouhlým presbytériom upravený prístavbou (zemepánska tribúna a veža na západnej strane...). Pôdorysný rozsah kostola nadobudnutý po prestavbe v 13. stor. sa zachoval bez väčších zmien až do novoveku. V roku 1718 prešiel kostol rozsiahlou rekonštrukciou (prístavba kostnice, nová omietka...) a svoju podobu si zachoval takmer až do 20. stor. V 60–tych rokoch minulého storočia boli v interiéri kostola objavené zvyšky románskych a gotických malieb z 11. storočia a románska kamenná krstiteľnica. Fragmenty nástenných malieb dokumentujú, že maliarska výzdoba pôvodne súvisle vyplňovala steny celého interiéru. Fresky, znázorňujúce výjavy zo Starého a Nového zákona, sa považujú za jedny z najstarších zachovaných biblických scén na nástenných maľbách na našom území (Križanová, E., 1992). Objekt skrášľuje i soška sv. Urbana a pieta, ľudová drevorezba

z obdobia baroka. V lodi sú zachovalé románske okná s pôvodnou kovanou mrežou a portál. Niektoré z posledných úprav kostola však nezodpovedajú požiadavkám pamiatkovej starostlivosti a znižujú umeleckohistorickú hodnotu tejto vzácnej stavebnej pamiatky. Okolo kostola sa výskumom zistilo radové pohrebisko z obdobia už existencie kostolíka. Medzi zaujímavými nálezmi boli náušnice a prstene starobylých foriem. Najstarším nálezom z cintorína bola starobylá minca Štefana I.

V tejto národnej kultúrnej pamiatke sa dodnes konajú rímsko - katolícke sväte omše ako aj 27. júla sa slávi slávnosť sv. Gorazda, ktorú navštevuje približne 1 000 až 1 500 pútnikov väčšinou z blízkeho okolia (Krogmann, A., 2007). Kostol sv. Juraja je atraktivitou celej Kostolianskej kotliny a turistami je navštevovaný počas celého roka. Historickou zaujímavosťou, vyplývajúcou z existencie dvoch častí sídla, bola poloha obce na rozhraní Nitrianskej a Tekovskej župy v 18. stor. (napr. 44 rodín patrilo do Tekovskej a 19 do Nitrianskej župy).

Humánogeografický potenciál kotliny

V Kostolianskej kotline sa nachádza len jedno monofunkčné vidiecke sídlo s obytnou funkciou - Kostol'any pod Tribečom. Je to počtom obyvateľov druhá najmenšia obec okresu Zlaté Moravce – 359 obyvateľov k 31.12.2005. Počet obyvateľov obce v ostatných rokoch neustále klesá (pre porovnanie niekoľko údajov: rok 1731 – 313 obyv., rok 1779 – 445 obyv., rok 1802 – 495 obyv., rok 1991 – 459 obyv., rok 2001 – 368 obyv.). V štruktúre obyvateľstva podľa pohlavia dominujú ženy (51,25%), podľa veku dominuje produktívny vek (55,71%) a predproduktívny vek tvorí len 13 %, čo je z hľadiska budúceho vývoja alarmujúce. Väčšina obyvateľov je slovenskej národnosti (96,74%) a rímskokatolíckeho vierovyznania (93,21%) (<http://www.statistics.sk/mosmis/run.html>).

V Kostol'anoch pod Tribečom je 166 domov (rok 2001), z ktorých je 113 trvalo obývaných. Podľa dynamiky rastu ide o obec regresívneho typu. Funkcia sídla má vplyv aj na nedostatočne vybudovanú infraštruktúru (napr. 1 predajňa potravín, 1 pohostinstvo, futbalové ihrisko, knižnica...), ktorá v blízkej budúcnosti určite „nepriľáka“ nových obyvateľov.

Ludia žijúci v kotline boli od nepamäti spojení s pôdou (dokumentuje to aj erb obce). Priaznivé fyzikogeografické podmienky kotliny umožňujú pestovanie poľnohospodárskych plodín, rozvoj sadovníctva a vinohradníctva. Územie zaraďujeme do poľnohospodárskej repárskej výrobnjej oblasti s vhodnými podmienkami pre pestovanie pšenice, kukurice a cukrovej repy. Ide o typ poľnohospodárskej krajiny s veľmi dlhým vegetačným obdobím – o podtyp krajiny s miernou zimou (Hrnčiarová, T., 2002). V súčasnosti je väčšina kotliny odlesnená a využívaná ako veľkobloková poľnohospodárska pôda prostredníctvom Poľnohospodárskeho družstva Neverice. Menšie plochy zaberajú v rámci pôdneho fondu sady, záhrady a vinice. Kotlina je jedným z najsevernejších výbežkov Zlatomoravského rajónu Nitrianskej vinohradníckej oblasti.

Ostatné odvetvia hospodárstva sú v Kostolianskej kotline slabšie rozvinuté alebo celkom absentujú z nasledovných dôvodov: okrajová poloha kotliny v rámci okresu Zlaté Moravce, malá rozloha ako aj uzavretosť (z troch strán), nepriechodnosť kotliny a i.

Záver

Rozvojový potenciál Kostolianskej kotliny je najmä v oblasti cestovného ruchu: napojenie na tri turistické a jednu cykloturistickú trasu, blízkosť terénov vhodných pre horolezcov - východne od centra obce - vrchol Veľkého Lysca (1 hod. pešo), známa hubárska oblasť, existencia dvoch významných kultúrnohistorických pamiatok (atraktivita Kostolianskej kotliny - kostol sv. Juraja a Hrad Gýmeš, nachádzajúci sa v blízkosti západnej hranice kotliny). Po dobudovaní existujúcej infraštruktúry (Chatová osada - rekreačné stredisko Jedliny (0:40 hod. SZ od centra obce) ako aj premene neobývaných domov na chalupy, by sa Kostolianska kotlina mohla stať rekreačným strediskom lokálneho až regionálneho významu (spádovitosť Nitra, Zlaté Moravce).

Literatúra

- HRNČIAROVÁ, T., ed. 2002: Atlas krajiny Slovenskej republiky. Bratislava, MŽP, Banská Bystrica: SAŽP, 344s.
- KRIŽANOVÁ, E., 1992: Kostol sv. Juraja v Kostol'anoch pod Tribečom. Krásy Slovenska, roč. 69, č. 5, 33–34.

KROGMANN, A., 2007: Religiózný cestovný ruch v Nitrianskom kraji. Geografické štúdie 12, Nitra, UKF, 58–61.

RAKOVSKÝ, Š., 1969: Zlaté Moravce a okolie. Bratislava, Slavín, 184s.

<http://www.sopsr.sk/natura/index1.php?p=4&sec=5&kod=SKUEV0132>

http://www.zitava.sk/zitava/zitava.php?page_id=turistika_kostoly_tribec

<http://www.obnova.sk/modules.php?name=clanky&file=clanok&sid=2004>

<http://www.statistics.sk/mosmis/run.html>

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantových úloh KEGA 3/5259/07 „Horné Požitavie - inovatívna učebnica pre ZŠ a SŠ“ a CGA VI/ /2007 „Regionálny rozvoj Nitrianskeho kraja“.

Geographical Particularities of the Kostolianska Basin

Magdaléna NEMČÍKOVÁ (HASPROVÁ)

***Summary:** The Kostolianska basin is lesser-known basin in the Tribeč mountains. Separately we evaluate the natural potential of this basin (geological, geomorphological, climatic, hydrological, pedogeographical and biogeographical preconditions of this area). We characterize also the worthiest natural locality in the basin - Kostolianske lúky. In the second part of the article we deal with the genesis of the Kostolianska basin. We write about key facts from the history of basin and the only one settlement - Kostolany pod Tribečom too. In the paper is recounted one of the oldest sacral building in Slovakia - church in Kostolany pod Tribečom - “Kostol sv. Juraja”. Article analyses also population, settlement and its infrastructure, agriculture etc. In conclusion we analyse developing potential of the Kostolianska basin especially for tourism, because it is the way for development of this basin.*

Adresa autora:

RNDr. Magdaléna Nemčiková (Hasprová), PhD.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja

Fakulta prírodných vied, Univerzita Konštantína Filozofa

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

mnemcikova@ukf.sk